

Belast genot

De tabaksimpost van de Staten van Brabant als verklikker van tabaksverbruik in het verleden (1694-1794)*

Johan Poukens

Tabak was een van de eerste nieuwe genotmiddelen uit de kolonies waar Noordwest-Europa kennis mee maakte en ook het meest verspreide, zowel geografisch als sociaal. Enkele dagen nadat Christoffel Columbus aan land ging op het eiland San Salvador, kreeg hij op 15 oktober 1492 gedroogde tabaksbladeren van de inheemse bevolking. Enkele van zijn bemanningsleden zouden later in het binnenland van Cuba rokende indianen gezien hebben. In Europa raakte het gebruik van tabak, zoals bij zovele andere genotmiddelen ook het geval was, eerst ingeburgerd als medicijn. Volgens de in Mechelen geboren arts en plantkundige Rembert Dodoens (1517-1585) was het *bilsencruydt van Peru* onder andere een probaat middel tegen hoofdpijn. Daarom stuurde Jean Nicot, de Franse ambassadeur in Portugal die ook zijn naam zou geven aan het verslavende bestanddeel van de tabaksplant (nicotine), planten en zaden naar de Franse koningin Catharina de Medici (1519-1589). Zo raakte het gebruik van snuiftabak in zwang aan het Franse hof vanwaar het zich verspreidde naar royalty en adel in de rest van Europa. Onder bredere lagen van de Europese bevolking zou het pijproken zich evenwel eerst verspreiden tijdens de zeventiende eeuw door toedoen van soldaten en zeelieden. Enkel op het Iberische schiereiland werd tabak, naar het voorbeeld van de indianen in Latijns-Amerika, in de vorm van sigaren gerookt. Snuiftabak zou pas in de loop van de achttiende eeuw ook lager op de sociale ladder doorbreken.¹ Er zijn weinig fysiologische verschillen, bijvoorbeeld wat nicotine-inname betreft, tussen roken of snuiven.² De groeiende populariteit van snuiftabak was dus waarschijnlijk ingegeven door smaakveranderingen onder impuls van de groeiende populariteit van de Franse mode tijdens de achttiende eeuw.

Tijdens de talrijke militaire bezettingen maakte men in de zeventiende eeuw ook in de Habsburgse Nederlanden kennis met het nieuwe genotmiddel. In de Zuid-Nederlandse schilderkunst en literatuur uit die periode zijn er alvast talrijke voorbeelden van rokende boeren en boerinnen te vinden. De Antwerpse schilder David II Teniers schilderde bijvoorbeeld talrijke genrefaferelen van boeren die met de pijp in de hand of de mond in een herberg zitten en de Lierse rederijker Cornelis De Bie voerde in zijn toneelstuk *Cluchte van Lauw Scheurbier en Stout Harnas sijn wijf* uit 1689 rokende

* Noot aangaande munten en gewichten: De gangbare rekenmunt in het hertogdom Brabant was de gulden die verder onderverdeeld werd in stuiver en oord. Een gulden was gelijk aan 20 stuiver of 80 oord. Gewichten werden uitgedrukt in pond. Een pond was ongeveer 470 gram.

- 1 H. K. Roessingh, *Inlandse tabak. Expansie en contractie van een handelsgewas in de 17^e en 18^e eeuw in Nederland*. A.A.G. Bijdragen 20 (Wageningen 1976) 36; R. Matthee, 'Exotic substances. The introduction and global spread of tobacco, coffee, cocoa, tea and distilled liquor, sixteenth to eighteenth centuries', in: R. Porter en M. Teich (red.), *Drugs and narcotics in history* (Cambridge 1995) 24–51, aldaar 25–26, 39–40; J. Goodman, *Tobacco in history. The cultures of dependence* (Londen 1993) 4; W. D. Smith, *Consumption and the making of respectability 1600-1800* (New York en Londen 2002) 161–169; E. Steegen, 'Kleinhandel en kramers. De verkoop van genotmiddelen in Maastricht in de achttiende eeuw', *NEHA-Jaarboek* 61 (1998) 163–195, aldaar 171–174, 179–181; B. Roberts, 'Rokende soldaten. Mannelijke rolmodellen voor de jeugd in de vroege zeventiende eeuw', in: L. F. Groenendijk en B. Roberts (red.), *Losbandige jeugd. Jongeren en moraal in de Nederlanden tijdens de late middel-eeuwen en de vroegmoderne tijd* (Hilversum 2004); J. De Vries, *The industrious revolution. Consumer behaviour and the household economy, 1650 to present* (Cambridge 2008) 161.
- 2 H. Holm e.a., 'Nicotine intake and dependence in Swedish snuff takers', *Psychopharmacology* 108 (1992) 507–511.

Rokende indianen in Brazilië, houtsneede uit: A. Thevet, *Les singularitez de la France Antarctique, autrement nommée Amérique et de plusieurs terres et illes découvertes de nostre temps* (Parijs 1558) 101.

vrouwen op.³ Hoewel deze picturale en literaire bronnen realistische afbeeldingen en karakterschetsen bevatten, hadden ze vaak ook een moralistische ondertoon. Het losbandige gedrag van dansende, drinkende en rokende boeren was een negatief voorbeeld voor de stedelijke burgerij. Wie daarentegen op zoek is naar seriële, kwantitatieve gegevens over het tabaksverbruik in het verleden zal dus een beroep moeten doen bronnen met een meer ambtelijk karakter, van administratieve, juridische of fiscale aard.

Het losbandige gedrag van dansende, drinkende en rokende boeren was een negatief voorbeeld voor de stedelijke burgerij

In dit artikel wordt een bron van fiscale aard voorgesteld. Niemand betaalt graag belastingen, maar voor historici zijn belastingen een zegen omdat de documentatie van de fiscale administratie een belangrijke bron van informatie over het verleden is. Gelukkig voor historici waren belastingen op genotmiddelen zoals brandewijn en tabak ook in het verleden een bron van inkomsten voor de overheid. De centrale overheid had douaneheffingen (vooral in- en uitvoerrechten) terwijl de stedelijke en provinciale overheden verantwoordelijk waren voor de inning van accijnzen. Deze term werd in het verleden evenwel enkel op lokaal niveau gebruikt; provinciale accijnzen werden doorgaans aangeduid als *imposten*. De meeste provincies kenden brandewijnimposten, maar op het grondgebied van het huidige Vlaanderen werd tabak enkel in het hertogdom Brabant belast.⁴ Het waren de tabaks-

3 C. De Bie, *Cluchte van Lauw Scheurbier en Stout Harnas sijn wijf* (Antwerpen 1689) 23.

'Bilsencruydt van Peru oft petun, nicotiana oft taback geheeten', houtsneede uit: *Cruyt-boeck van Rembertus Dodonaeus* (Leiden 1618) 739.

4 In het zuidelijk landsgedeelte werd tabak wel belast in Henegouwen, Namen en het Doornikse. G. Bigwood, *Les impôts généraux dans les Pays-Bas autrichiens. Etude historique de législation financière* (Leuven 1900), 47-110.

verkopers die de belasting moesten betalen en hierin ligt een eerste mogelijkheid voor lokaal onderzoek. In de steden werd de kleinhandel in genotmiddelen in de regel gemonopoliseerd door de ambachten van de kramers of meerseniers. In de archieven van deze verenigingen zijn dan ook heel wat bronnen over de detailhandel in genotmiddelen terug te vinden.⁵ Op het platteland was er evenwel geen ambachtsdwang en was iedereen vrij om tabak of andere producten te verkopen. De keerzijde van deze vrijheid is dat er nauwelijks bronnen bestaan over rurale handel in genotmiddelen. Enkel dankzij de hier besproken fiscale documentatie kan men over een langere periode het aantal tabaksverkopers in een lokaliteit op het spoor komen. Tabak werd niet alleen verkocht in plattelandswinkels, maar ook door herbergiers, marskramers en arme weduwen die hiermee de eindjes aan elkaar probeerden te knopen. De sommen die ze betaalden, geven ook informatie over hun omzet en op basis van de totale ontvangsten kan zelfs het tabaksverbruik geraamd worden. We zullen dit artikel afsluiten met een schatting van de hoofdelijke tabaksconsumptie in Brabant, nadat we eerst de tabaksbelasting, haar boekhouding en de wijze waarop ze geïnd werd hebben voorgesteld.

In genotmiddelen zoals tabak en brandewijn vonden de Staten van Brabant een dankbaar object om te belasten

Fiscale evidenties van tabaksverbruik in het hertogdom Brabant

Provinciale belastingen op levensmiddelen zoals bier, wijn, bloem en vlees (de zogenaamde *imposten op de vier speciën van consumptie*) werden in het hertogdom Brabant ingevoerd in de loop van de zestiende eeuw. In 1601 kregen ze een permanent karakter. De opbrengsten werden aangewend voor de betaling van de jaarlijkse subsidie aan de vorst. In oorlogstijd volstond dit echter niet om de uitgaven te dekken en vroeg de vorst aan de provinciale overheden een buitengewone subsidie.⁶ Die werd in het hertogdom Brabant doorgaans gefinancierd met bijkomende heffingen op bier of wijn of door nieuwe inkomstenbronnen aan te spreken.⁷ In genotmiddelen zoals tabak en brandewijn vonden de Staten van Brabant een dankbaar object om te belasten. Zij werden immers beschouwd als luxeproducten en dus niet levensnoodzakelijk.⁸ De Staten van Brabant belaste brandewijn en tabak voor het eerst in 1694, toen nog samen met een bijzondere belasting op bier.⁹ Om in de context van de Spaanse Successieoorlog een buitengewone subsidie van 150.000 gulden aan aartshertog Karel van Oostenrijk die sinds de slag bij Ramillies (23 mei 1706) als koning Karel III over Brabant en Vlaanderen regeerde te kunnen opbrengen, keurden de Staten van Brabant in 1707 een nieuwe belasting op tabak en brandewijn in de kleine steden en op het platteland goed voor een termijn van zes jaar. In ruil voor de betaling van een eenmalige belasting van vijf percent op de huurwaarde van huizen (de zogenaamde twintigste penning) werden de hoofdsteden Antwerpen, Brussel en Leuven vrijgesteld van deze belasting. Deze grote steden, die als enige vertegenwoordigd waren in de Staten van Brabant, wilden zo allicht vermijden dat door deze bijkomende belasting de verkoop van tabak en dus de opbrengsten van hun eigen belastingen hierop zouden dalen.

5 Zie bijvoorbeeld: B. Blondé en H. Greefs, 'Werk aan de winkel: De Antwerpse meerseniers: Aspecten van kleinhandel en verbruik in de 17de en 18de eeuw', *Bijdragen tot de Geschiedenis* 84 (2001) 207-229.

6 Augustyn, 'Staten van Brabant', 115-119; P. Janssen, 'Taxation in the Habsburg Low Countries and Belgium, 1579-1914', in: B. Yun-Casalilla en P. K. O'Brien (red.), *The rise of fiscal states. A global history, 1500-1914* (Cambridge 2012) 67-92, aldaar 68.

7 Algemeen Rijksarchief Brussel (verder ARAB), Joints voor Besturen en Subsidiezaken (verder JBS), inv. nr. 154, f° 125.

8 'Ces impôts [tabak en brandewijn] n'affectent que le voluptuaire et point la nécessité.' ARAB, JBS, inv. nr. 157 (1785). Inzonderheid tabak werd beschouwd als 'une espèce vicieuse sur laquelle tous les Etats ont mis de gros droits à leur profit'. Geciteerd in: G. De Boom, *Les ministres plénipotentiaires dans les Pays-Bas autrichiens, principalement Cobenzl*. Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques. Mémoires. Collection in-8°. 2e série 31 (Brussel 1932) 185.

9 Stadsarchief Leuven (verder SALe), Oud Archief Stad Leuven (verder OASLe), inv. nr. 2.756 (18 jan. 1694).

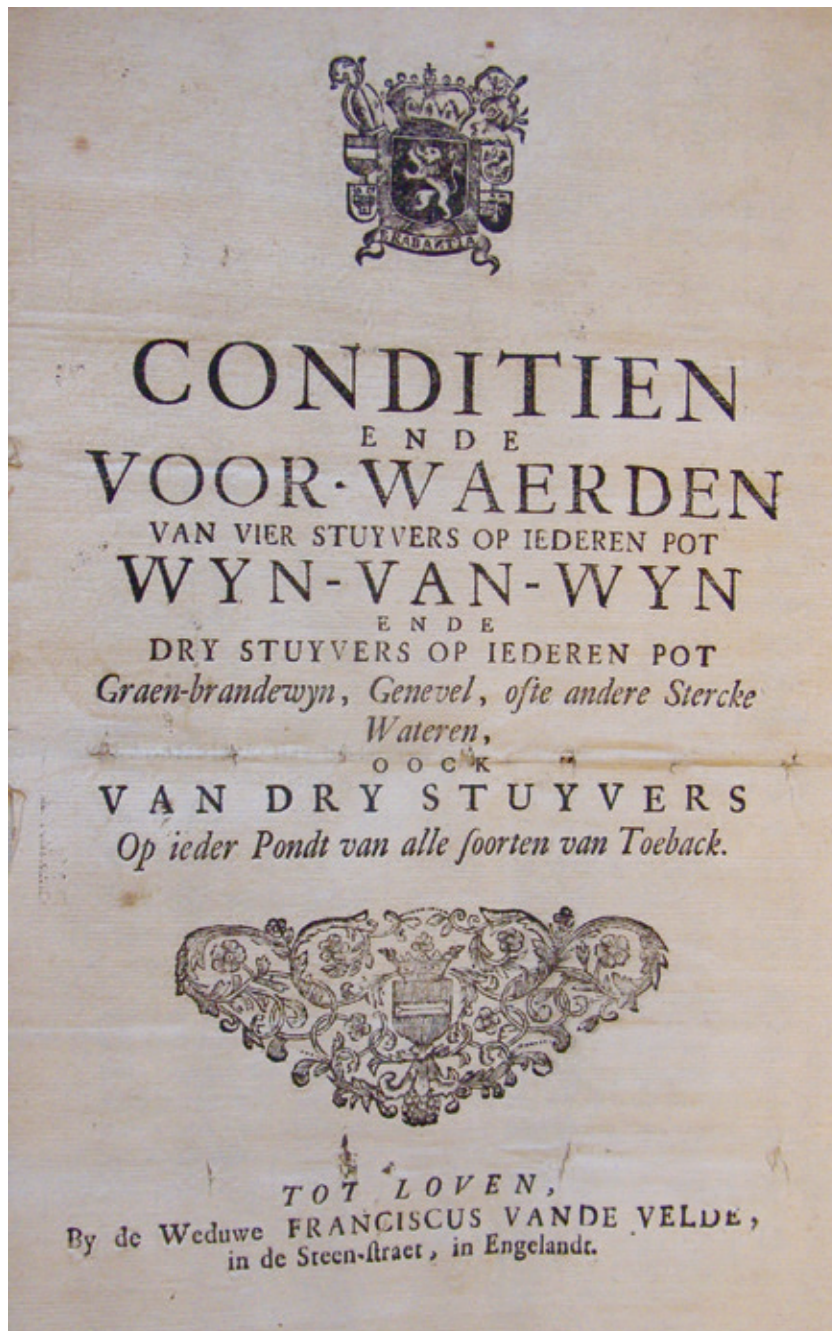
Antwerpen, Brussel, Leuven en verschillende kleinere Brabantse steden hadden immers in de loop van de zeventiende eeuw, toen de gewoonte zich nog volop aan het verspreiden was, al tabaksaccijnzen in het leven geroepen. Net zoals de Staten van Brabant waren ook de stedelijke overheden voortdurend op zoek naar nieuwe inkomstenbronnen. In Antwerpen was de tabaksaccijns bijvoorbeeld slechts één van twaalf nieuwe belastingen die kort na het midden van de zeventiende eeuw werden ingevoerd om de precaire situatie van de stadskas te verlichten.¹⁰ Nijvel was evenwel de eerste stad in de regio die in 1624 een accijns op tabak instelde. Mechelen volgde in 1635, Tienen in 1640, dan Leuven in 1651, Diest in 1666, Antwerpen in 1667 en Brussel ten slotte in 1677.¹¹ In 1712 besliste de Staten van Brabant de belasting op tabak en brandewijn opnieuw aan te wenden als onderpand voor een nieuwe buitengewone subsidie van 400.000 gulden. De belasting zou tot het einde van de achttiende eeuw geïnd worden in de kleine steden en het platteland. Antwerpen, Brussel en Leuven bleven vrijgesteld, maar Leuven zou wel de helft van de opbrengst van de stedelijke tabaksaccijns doorstorten aan de Staten van Brabant.¹² Tabak en brandewijn waren niet de enige genotmiddelen die belast werden door de Staten van Brabant. Van 1736 tot 1739 zouden ook thee, koffie en cacao nog kortstondig belast worden samen met speelkaarten en koetsen.¹³ Daarna werden ze vermoedelijk omwille van tegenvallende opbrengst afgeschaft en de interesten op de leningen met deze belasting als onderpand werden verder afbetaald met de opbrengst van de brandewijn- en tabaksbelasting.

Organisatie en boekhouding van de imposten in Brabant

Zoals eerder al aangegeven, zijn de documenten van fiscale administraties een belangrijke bron voor historici. De inhoud en de structuur van de bronnen werd in belangrijke mate ook bepaald door de wijze waarop de inning van de belastingen georganiseerd werd. De twee belangrijkste systemen voor de inning van indirecte belastingen in het verleden waren collecte of regie en verpachting. Bij verpachting liet de overheid de belastingen ontvangen door een doorgaans welgestelde particuliere investeerder (de pachter). Het recht om de belasting te innen werd in dit geval doorgaans via een veiling toegewezen aan de hoogste bieder. De procedure voor de verpachting en de verplichtingen van de pachter werden daarbij nauwkeurig omschreven in zogenaamde *Conditien*. Een steeds terugkerende voorwaarde was de onmiddellijke betaling van de pachtsom. Doorgaans diende de pachter volledig zelf in te staan voor de inning, maar soms mocht hij bijvoorbeeld tegen betaling beroep doen op het personeel en de infrastructuur van de overheid.¹⁴ Verpachting was een populair systeem omdat de overheden zo zeker waren van de opbrengst. Eventuele winst kwam toe aan de pachter die uiteraard ook het volledige risico droeg. Helaas voor historici bleef de boekhouding van de pachter die een particulier was, zelden bewaard. In dit geval vindt men zelden tot nooit informatie over de reële ontvangsten of over de belastingplichtigen terug. Vooral de stedelijke overheden maakten gebruik van dit systeem, maar ook de provinciale brandewijn- en tabaksimposten werden soms verpacht. François Joseph Dechamps pachtte deze belasting van 1712 tot 1717 in het hele hertogdom bijvoorbeeld voor de jaarlijkse som van 11.000 gulden.¹⁵ Doorgaans inden de Staten van Brabant hun belastingen echter in regie. Dat wil zeggen dat een ambtenaar van de Staten, de ontvanger of *collecteur*, zelf de belasting ontving uit handen van de belastingplichtigen.

De Staten van Brabant hadden in het midden van de zestiende eeuw al een grote autonomie in het financieel beheer van de belastingen afgedwongen.

- 10 A. Kreglinger, *Notice historique sur les impôts communaux de la ville d'Anvers* (Brussel 1845) 75, 112.
- 11 In Antwerpen, Brussel en Mechelen werd tabak afzonderlijk belast met een eigen accijns. In Diest, Leuven, Nijvel en Tienen werd tabak samen met brandewijn belast. Vanaf 1707 werden de accijnzen in Diest evenwel afzonderlijk ontvangen. M. Van Der Eycken, 'Stadseconomie en conjunctuur te Diest (1490-1795)' (onuitgegeven doctoraatsproefschrift KU Leuven 1982) 204–206. De andere Brabantse steden kenden volgens het 'bilan' van 1782 geen accijnzen op tabak. ARAB, JBS, inv. nr. 205. In Lier werd bijvoorbeeld enkel brandewijn belast. L. Coenen, 'De Lierse stadsfinanciën van 1750 tot 1770' (onuitgegeven licentiaatsverhandeling KU Leuven 1984).
- 12 Rijksarchief te Brussel (verder RAB), Staten van Brabant: Supplement (verder SvB-S), inv. nr. 696 (13 mei 1707; [1779]).
- 13 Bigwood, *Les impôts*, 59–60.
- 14 RAB, Staten van Brabant: Registers (verder SvB-R), inv. nr. 46 s.f. (5 feb. 1726).
- 15 RAB, SvB-S, inv. nr. inv. nr. 696 (11 nov. 1712).

Voorwaarden voor de verpachting van de brandewijn- en tabaksimpost in het kwartier Leuven (1725), uit: Rijksarchief Brussel, Staten van Brabant: Supplement, inv. nr. 696.

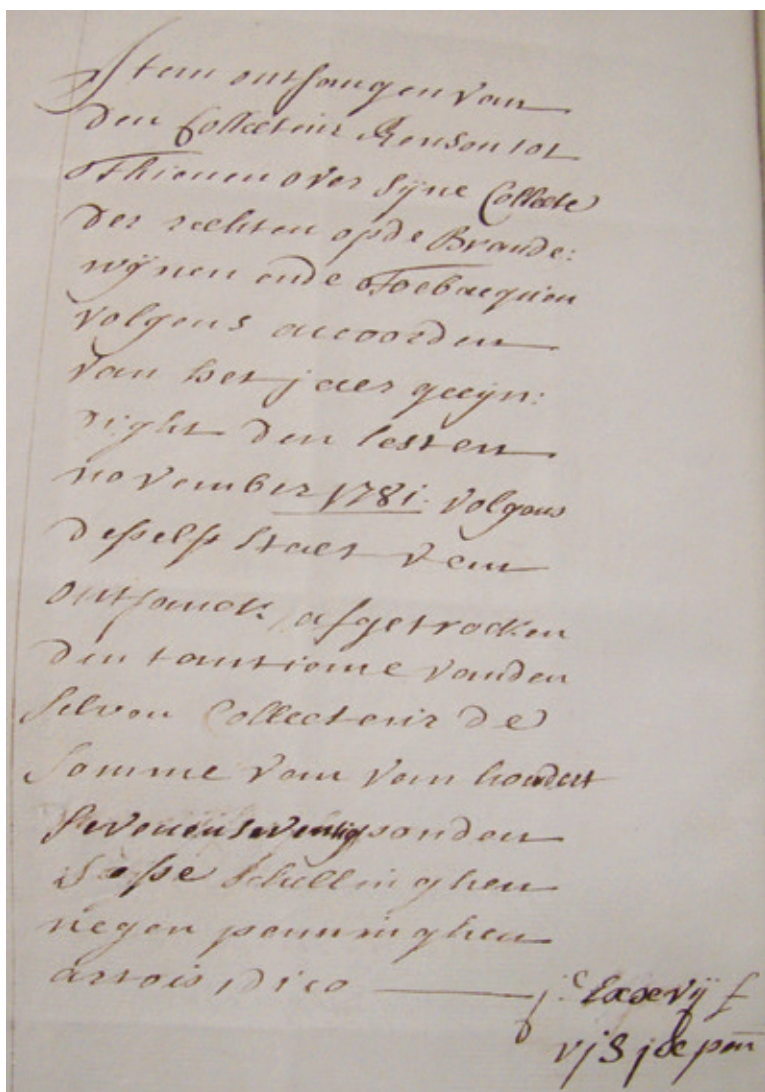
Voor de inning van haar indirecte belastingen of imposten bouwden ze een netwerk van ontvangstkantoren (*comptoirs*) uit. Per *comptoir* was een ontvanger of *collecteur* verantwoordelijk voor het innen van de imposten in de gemeenten van zijn ambtsgebied. Deze ontvangstkantoren waren gegroepeerd in drie kwartieren (ook wel *departementen* genoemd), namelijk Antwerpen, Brussel en Leuven. Elk kwartier stond onder leiding van een rentmeester-generaal die belast was met het financieel beheer en een directeur-generaal die verantwoordelijk was voor de inning van de imposten.¹⁶ Om informatie over de verkoop van tabak in een dorp terug te vinden, is het dus belangrijk om te weten in welk *departement* en *comptoir* het zich

16 ARAB, JBS, inv. nr. 173 (1777).

bevond. Dit kan opgezocht worden aan de hand van bijlage één. De boekhouding van de Staten van Brabant wordt bewaard in het Rijksarchief te Brussel (vroeger in Anderlecht maar sinds 2017 in Vorst). De fiscale documentatie was tweeledig. Op het hoogste niveau stonden de rekeningen, onderdeel van het bestand *Registers*.¹⁷ Via hun rekeningen legden de rentmeesters-generaal jaarlijks verantwoording af aan de Bestendige Deputatie van de Staten van Brabant. Voor de imposten op brandewijn en tabak werd één enkele rekening opgemaakt. Hierin noteerden de rentmeesters-generaal onder meer de bedragen die ze in de loop van het rekenjaar, dat liep van 1 december tot 30 november van het volgende jaar, ontvangen hadden van de *collecteurs* in hun kwartier. Elke collecteur bezorgde hen ook een gedetailleerde staat van zijn ontvangsten. Samen met nog een aantal andere documenten zoals onkostennota's (bijvoorbeeld voor de aankoop van inkt en papier) werden deze ontvangststaten met een touwtje aan elkaar geregen tot dikke liassen en bewaard als bijlagen bij de rekeningen van de rentmeesters-generaal. Vandaag vormen ze het bestand *Kwitanties*.¹⁸

17 A. D'Hoop, *Inventaire sommaire des archives des Etats de Brabant*. Rijksarchief te Brussel. Toegangen in beperkte oplage, 44 (Brussel 2001).

18 M. Soenen en M. Trigalet, *Etats de Brabant. Inventaire de la série des acquits*. Rijksarchief te Anderlecht. Inventarissen 900 (Brussel 2005).

Fragment uit de rekening van rentmeester-generaal Franciscus Van Bommel van het kwartier Leuven van zijn ontvangsten van de impost op brandewijn- en tabak in het *comptoir* Tienen (1781), uit: Stadsarchief Leuven, Oud Archief, inv. nr. 2.746.

Rekeninge welcke mit
Johan de Woerde, Jacobus
Gerauwt, lange Loyaerts
Collecteur der Provinciale
Inkomsten van Brabant
binnen de Stadt Tienen
over het gene ley ontfangen
laest van de akkoorden
van den verbaet van
het jaer begouft sijnna
1789 en gequijdt
ultima/octobris 1790

Johannes clas Thienensis	0 .. 10 .. 0
fr. piron van Landen	1 .. 10 .. 0
francis Lacout Thienensis	3 .. 0 .. 0
Jacobus de laet Thienensis	2 .. 10 .. 0
guylam strom Thienensis	12 .. 0
Leonardus huybenbaert Thienensis	50 .. 10 .. 0
Matthys van der waert Thienensis	6 .. 0 .. 0
Jan Lemaert van Landen	1 .. 10 .. 0
Jan degee van oplinter	1 .. 10 .. 0
Matthys belson Thienensis	1 .. 15 .. 0
Jac hen. vandenpoel Thienensis	1 .. 10 .. 0
guylam vrancken Thienensis	14 .. 0
henricus junius Thienensis	1 .. 0 .. 0
albertus pander Thienensis	1 .. 0 .. 0
Martinus hochmans van oetgarden	1 .. 10 .. 0
	<u>77 .. 1 .. 0</u>

Fragment uit de kwitantie van collecteur van Jacobus Loyaerts van Tienen van zijn ontvangsten van akkoorden met tabaksverkopers (1789).
uit: Rijksarchief Brussel, Staten van Brabant: Kwitanties, inv. nr. 1.148.

De kwitanties werden gedurende lange tijd enigszins verwaarloosd door archivarissen. Na het afhoren van de rekeningen werden ze al snel op de zolders van het Brusselse stadhuis, waar de Staten van Brabant vergaderden, weggeborgen. Het is echter een potentieel zeer rijke bron. Eens het koordje dat de stukken samenhoudt, verwijderd is, onthullen deze dikke liassen een schat aan informatie op lokaal en zelfs op individueel niveau. In de kwitanties wordt, in tegenstelling tot de rekeningen, in een eerste plaats een onderscheid gemaakt tussen de ontvangsten van de impost op brandewijn en tabak. De meeste *collecteurs* hadden de gewoonte om per jeneverstoker en brandewijn- of tabaksverkoper te noteren hoeveel belastingen ze gedurende een half jaar of een jaar van hen ontvangen hadden. Men kan in de bijlagen dus informatie over de omzet van individuele stokers en verkopers terugvinden. Hierbij werd doorgaans ook hun woonplaats genoteerd zodat zelfs een reconstructie van de ontvangsten op lokaal niveau mogelijk wordt. Erik Aerts maakte voor zijn studie over de Lierse bierindustrie reeds gebruik van de kwitanties bij de rekeningen van bierbelastingen.¹⁹ In het onderzoek naar het verbruik van genotmiddelen waren deze bronnen tot voor kort nog onontgonnen terrein.²⁰ Toen ik de kwitanties van de impost op brandewijn en tabak in 2008 raadpleegde voor mijn doctoraatsonderzoek, waren de liassen nog bijna zonder uitzondering intact.

- 19 E. Aerts, *Het bier van Lier. De economische ontwikkeling van de bierindustrie in een middelgrote Brabantse stad (einde 14de-begin 19de eeuw)*. Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren 161 (Brussel 1996) 34; B. Augustyn, 'Staten van Brabant', in: R. Van Uytven, C. Bruneel, H. Coppens en B. Augustyn (red.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795*. Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Studia 82 (Brussel 2000) 97-132, aldaar 130.
- 20 De rekeningen van de Staten van Brabant werden wel al gebruikt voor een onderzoek naar het verbruik van brandewijn en tabak in het kwartier Leuven. Zie: L. Van Buyten, 'Het brandewijn- en tabaksverbruik in het kwartier Leuven tijdens de regering van Maria-Theresia (1740-1780)', *Mededelingen van de geschied- en oudheidkundige kring voor Leuven en omgeving* 1 (1961) 3-17.

De inning van de Statenimpost op tabak

Op een dag in 1733 kreeg de Leuvense weduwe Margo Jacquemin de controleurs van de Staten van Brabant over de vloer. Om zichzelf en haar 'naakte en onmondige' kinderen te onderhouden, had ze sinds enige jaren haar toevlucht gezocht tot het verkopen van tabak, pijpen en zwavelstokken. Tijdens de inspectie troffen de controleurs in haar winkeltje zeven rollen ongezegelde tabak aan. Naar eigen zeggen was ze bang geweest om deze aan te geven bij de lokale *collecteur* omdat een zekere Jan-Baptist die de rollen voor haar rekening ergens in het graafschap Vlaanderen was gaan kopen door dronkenschap vergeten was hiervoor een biljet te vragen in het *comptoir* van Meerbeke.²¹ Voordat tabak vanuit een van de hoofdsteden of van buiten het hertogdom naar een van de kleine steden of het platteland ingevoerd mocht worden, dienden de rechten namelijk ofwel onmiddellijk aan de grens betaald te worden ofwel moest er een waarborgbiljet (*acquit de caution*) afgeleverd worden. De voerman ontving dan een voorgedrukt biljet waarop de hoeveelheid en de bestemming genoteerd werd. Nadat de belasting betaald was in het *comptoir* op de plaats van bestemming werd de tabak gezegeld als bewijs van betaling.²²

21 Van 1694 tot 1705 moesten zowel particulieren als winkeliers onder ede de hoeveelheid tabak die ze in huis hadden om te consumeren of te verkopen aangeven bij de pachter of *collecteur*. Na betaling van de rechten werd de tabak gezegeld als bewijs. RAB, SvB-K, inv. nr. 1.100 (1733).

22 RAB, SvB-R, inv. nr. 25, f° 37r-39r (6 feb. 1705).

Tijdens de inspectie troffen de controleurs in haar winkeltje zeven rollen ongezegelde tabak aan

Bewijs van betaling van de impost voor zes pond tabak bestemd voor Aarschoot in het *comptoir* van Pasbrug bij Mechelen (1752), uit: Rijksarchief Brussel, Staten van Brabant: Kwitanties, inv. nr. 1.120.

Eind 1725 stonden de Staten evenwel toe dat de lokale belastingontvangers (*collecteurs*) overeenkomsten (*abonnementen* of *akkoorden* genoemd) sloten met de verkopers van tabak. In ruil voor een éénmalige jaarlijkse betaling mochten verkopers vrij tabak verkopen. Dit gebeurde eerst in het kwartier Antwerpen in 1726. Het kwartier Brussel volgde enkele jaren later (vanaf 1729). In het kwartier Leuven werd de belasting echter tot 1760 per pond geïnd. Gedetailleerde instructies voor de lokale ontvangers over het afsluiten van de akkoorden kwamen er pas in 1786 en 1789, maar deze waren slechts een codificatie van een bestaande praktijk. In 1712 stond het

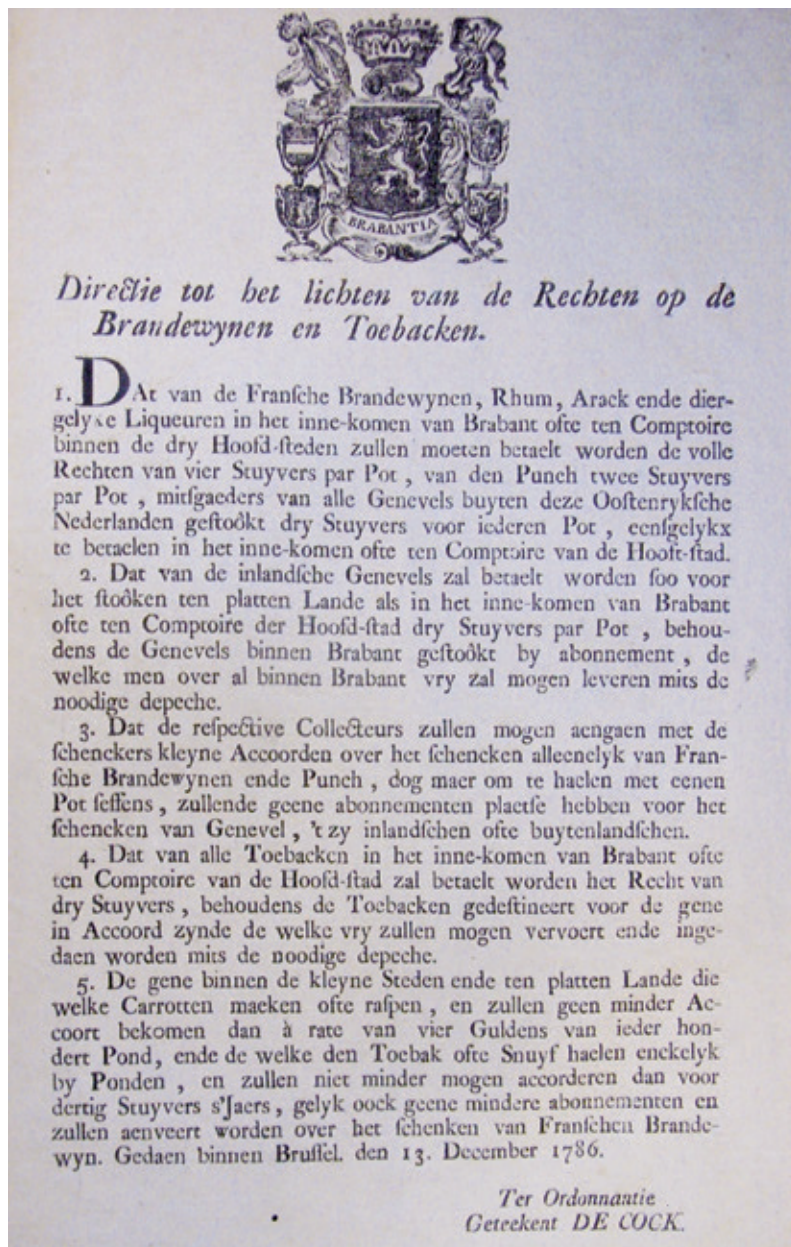
de genoemde François-Joseph Dechamps al *vrij ende liber om accoorden ofte verdinghen* te sluiten met kooplieden *tot beter invoorderinghe der selver rechten*. Hij mocht hierdoor evenwel niemand *vercorten* of bevoor- delen.²³ In 1733 vaardigde de Bestendige Deputatie van de Staten een resolutie uit waarin ze haar eigen ontvangers op het hart drukte dat de akkoorden in verhouding dienden te zijn met de omzet ('sullen behooren geproportioneert te wesen aen het debiet').²⁴ Die lokale ontvangers waren waarschijnlijk goed ingelicht over de omzet van tabaksverkopers die, zelfs indien ze een abonnement hadden, verplicht waren alle tabak die ze insloegen om te verkopen eerst bij de lokale ontvanger aan te geven om gezegeld te worden en een biljet te ontvangen.²⁵ Deze bepalingen werden enkel nog eens herhaald in het reglement van 31 oktober 1789 en de *naerdere directie* van 17 februari 1789.²⁶

23 RAB, SvB-S, inv. nr. 696 (11 nov. 1712).

24 RAB, Staten van Brabant: Kwitanties (verder SvB-K), inv. nr. 1.176 (20 nov. 1733).

25 RAB, SvB-R, inv. nr. 25, 37r-39r (6 feb. 1705); RAB, SvB-R, inv. nr. 48 (5 apr. 1726); *Placcaeten van Brabant*, IV, 372-381 (30 jun. 1702); *Placcaeten van Brabant*, IX, 333-340 (9 okt. 1745); *Ibidem*, 386-399 (18 mei 1764); RAB, Staten van Brabant: Cartons (verder SvB-C), inv. nr. 432/4 (17 feb. 1789). In een advies over een ontwerp van reglement wordt vermeld dat de *collecteurs kennis hebben van de personen die hun geneiren met toebak te verkoopen ende van hun debiet*. RAB, SvB-C, inv. nr. 432/4 (8 aug. 1786).

26 RAB, SvB-C, inv. nr. 432/3 (31 okt. 1786; 21 dec. 1784; 17 feb. 1789): 'sullende de collecteurs gehouden syn dese cleyne accoorden te proportionneeren soo veel mogelyk op het waer debiet van de sterke waeteren ende van de snuyf door iederen winkelier te doen'. Wie karotten maakte of snuif raspte, betaalde minstens vier gulden per 100 pond; wie de tabak per pond haalde bij andere handelaars (tot maximaal vier pond per keer) betaalde minimaal 30 stuiver. Groothandelaars konden enkel een overeenkomst sluiten met de directeur-generaal van het kwartier.

Instructies voor de inning van de brandewijn- en tabaksimpost (1786), uit: Staten van Brabant: Cartons, inv. nr. 432/3.

Via het systeem van de abonnementen konden tabaksverkopers de belasting afkopen voor een nominale som. Dit was niet uitzonderlijk. Ook stedelijke overheden maakte gebruik van dit systeem. In Diest was het bijvoorbeeld in voege van 1719 tot 1791 en de Nijvelse magistraat sloot in 1740-1741 akkoorden met tabaksverkopers.²⁷ Dat de Staten en haar pachters dit systeem verkozen boven een inning op basis van de reële omzet, is te verklaren doordat ze daarvan niet meer opbrengsten te verwachten had. Integendeel. Toen men in het kwartier Leuven overschakelde naar abonnementen, verviervoudigden de inkomsten.²⁸ Smokkel was volgens de Staten de belangrijkste oorzaak van de tegenvallende ontvangsten en de reden dat men de belasting bij voorkeur via abonnement inde.²⁹ Volgens de anonieme opsteller van een ongedateerde memorie werd er op sommige plaatsten in een heel jaar geen pond tabak aangegeven omdat *den selven met geene imaginatie en can draeghen het gene waer mede hij is belast*.³⁰ Francis De Neef, pachter van de impost te Leuven, kloeg in 1761 bijvoorbeeld dat er 's nachts tabak het hertogdom werd binnengesmokkeld vanuit de Luikse enclaves Attenhove en Bevekom (Beauvechain). Gelijkaardige klachten waren er opnieuw in de jaren 1780. Om hun fraude te verbergen, zouden smokkelaars gebruik gemaakt hebben van valse zegels.³¹

Volgens de eerder genoemde memorie moesten de tarieven zo laag mogelijk zijn om fraude tegen te gaan. Volgens de auteur van deze memorie zou een verlaging van de tarieven van de tabaksbelasting *de comenschap dijen aengaende doen floreren voor den interest ende proeffijt van mijne heeren*.³² De Staten bleven niet doof voor dit advies. Hoewel het officiële tarief heel de achttiende eeuw drie stuiver per pond bedroeg, hebben de Staten het tarief verschillende keren verlaagd (*gemodereert*).

In 1726 werd het tarief verlaagd van drie naar twee stuiver per pond tabak *soo in snuyff als gesponnen oft in blaederen*.³³ In 1789 werd het voor wie geen abonnement had op een stuiver per pond snuif gesteld. Voor rooktabak en tabaksbladeren moest één oord per pond betaald worden.³⁴ Uit een unieke lijst waarin de *collecteur* van Geldenaken (Jodoigne) voor elke tabaksverkoper naast het akkoord voor het jaar 1762 ook zijn omzet tijdens het voorgaande jaar noteerde, blijkt echter dat het tarief voor grote tabaksverkopers met een abonnement de facto al vele tientallen jaren ongeveer een oord per pond bedroeg (tabel 1). Om uit de belastingopbrengsten het hoofdelijk verbruik van tabak te kunnen berekenen, is kennis van het tarief uiteraard noodzakelijk.

Tabel 1: Jaarlijkse omzet van tabaksverkopers en akkoorden over de tabaksimpost, Geldenaken (1762-1763)

Akkoord (gulden)	Aantal verkopers	Omzet 1762 (pond)	Opbrengst akkoorden 1763 (fl.)	Stuiver/pond
1-2,5	26	368	36	2,0
3-5	7	508,5	26	1,0
6-10	3	1.265	21	0,3
Totaal	36	2.141,5	83	0,8

Bron: RAB, SvB-S, inv. nr. 696.

27 Stadsarchief Diest, Oud Achief, inv. nr. 374-573; Rijksarchief Louvain-la-Neuve (verder RALN), Oud archief Stad Nijvel (verder OASN), inv. nr. 804, 986.

28 In 1759/60 bedroeg de opbrengst 226 gulden, in 1760/61 933. RAB, SvB-K, inv. nr. 1.126-1.127.

29 ARAB, JBS, inv. nr. 160 (7 okt. 1786; 18 okt. 1786): 'En effet l'introduction en détail tant du dehors que des chefs-villes est trop aisée, [...]. C'est pour quoi on a préféré depuis longtemps et avec raison la voie des abonnements tant avec les distillateurs qu'avec les détaillleurs.'

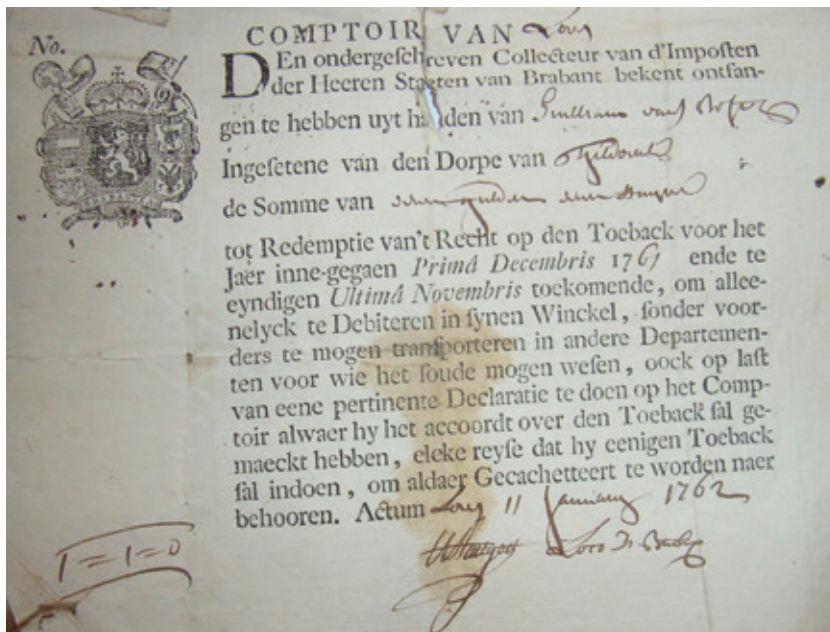
30 RAB, SvB-C, inv. nr. 431/2 (z.d.).

31 RAB, SvB-C, inv. nr. 432/4 (21 mrt. 1786): 'Quant aux tabacs que les débiteurs font venir des franchises et provinces avoisinant le Brabant, ils ont de cachètes chez eux pour les cacher, ou il est impossible de le déterrer et d'arrêter les contrebandiers, qui vont porter du tabac le nuit dans divers endroits et même chez les abonnées et autres qui ne le sont pas qui ne déclarent que quelques livres pour cacher leurs fraudes.'

32 RAB, SvB-C, inv. nr. 431/2 (z.d.).

33 RAB, SvB-R, inv. nr. 46 (5 feb. 1726).

34 RAB, SvB-C, inv. nr. 432/3 (17 feb. 1789). In een advies naar aanleiding van de *Directie* van 21 dec. 1786 had collecteur J. H. Van Broeck van Lier al opgemerkt dat de rooktabak die in de kleine steden en op het platteland verkocht en geconsumeerd werd *van klijnen prijs [is] ende oversulx als de carotten niet behoort te worden behandelt*. RAB, SvB-C, inv. nr. 432/4 (21 dec. 1786).

Bewijs van betaling van het abonnement voor de verkoop van tabak door Guilliam Van Bosch uit Tildonck aan de 'collecteur' van Leuven, uit: Rijksarchief Brussel, Staten van Brabant: Kwitanties, inv. nr. 1.128.

Van belastingopbrengst naar tabaksverbruik

De geaggregeerde inkomsten uit akkoorden met tabaksverkopers geven een goed beeld van trends in het verbruik van tabak. In combinatie met het tarief en het bevolkingscijfer kan ook berekend worden hoeveel tabak de gemiddelde Brabander jaarlijks rookte of snoof. De jaarlijkse opbrengsten van de belasting op tabak in de kwartieren, Antwerpen, Brussel en Leuven worden in grafiek 1 weergegeven. Hieruit blijkt dat het tabaksverbruik tijdens het tweede kwart van de achttiende eeuw (vooral vanaf 1740) sterk steeg. De opbrengsten van de impost bevestigen het beeld dat tijdgenoten hadden van het gebruik van tabak. Onderstaande getuigenissen uit de archieven van verschillende overheden laten uitschijnen dat het verbruik van tabak in Brabant rond het midden van de achttiende eeuw al ruim verspreid was onder alle sociale lagen. In 1740 vermelden de schepenen van Tervuren, een dorp tussen Leuven en Brussel, bijvoorbeeld dat het roken van tabak zodanig ingeburgerd was dat men geen pachter of werkman meer zag zonder pijp in de mond.³⁵

35 E. J. Davidts, 'Ordonnancie van 5 April 1740', *Eigen schoon en de Brabander* 39 (1956) 368–369.

In 1740 vermelden de schepenen van Tervuren, een dorp tussen Leuven en Brussel, bijvoorbeeld dat het roken van tabak zodanig ingeburgerd was dat men geen pachter of werkman meer zag zonder pijp in de mond

In 1752 schreef een Gentse tabaksfabrikant aan de Raad van Financiën dat het gebruik van tabak een gewoonte was geworden voor klein en groot in de stad en op het platteland.³⁶ Raadsheer De Nobili van de Raad van Financiën merkte in 1757 op dat de consumptie van tabak zodanig was gestegen dat er in een jaar tijd evenveel tabak werd ingevoerd als vroeger in drie jaar.³⁷ En in 1758 hadden de Staten van Brabant het over een zeer groot verbruik van goedkopere tabaksoorten door het lage volk.³⁸

In bovenstaande getuigenis gaven de Staten van Brabant al aan dat de oorzaak van de snelle verspreiding van het tabaksverbruik in de drie decennia rond 1750 gezocht moet worden bij de groeiende beschikbaarheid van goedkopere tabaksoorten. Uit enkele verzoekschriften van Nijvelse tabakverkopers die vermindering van de imposten verzochten, blijkt dat men in het zuiden van het hertogdom, dichtbij belangrijke centra van tabaksteelt in Vlaanderen (Geraardsbergen) en Henegouwen (Ath), omstreeks 1730 begon te experimenteren met het telen van tabak.³⁹ Jean-Jacques Gomez en Jean-Baptist Nasteu verbouwden zelf tabak en kochten bladeren bij landbouwers uit de buurt die ze door een specialist uit Geraardsbergen lieten verwerken tot een zeer goedkope snuif van twaalf gulden per 100 pond.⁴⁰ De winkelprijs van deze snuif zal door de impost, transportkosten en de winst van de kleinhandelaar ongetwijfeld meer dan het dubbele bedragen hebben, maar dat was nog steeds goedkoper dan de betere snuifsoorten die gemaakt werden van tabak uit Latijns Amerika en de Caraïben.⁴¹ Uit de boedelinventaris van een winkelier uit Lier blijkt immers dat zelfs grove snuif uit Martinique in 1724 dertien stuiver per pond kostte.⁴² Inlandse rooktabak was zelfs nog iets goedkoper dan snuif. In twee Lierse boedelinventarissen vinden we dat rooktabak ('gekerfde' tabak) 7 stuiver kostte in 1745 en snuiftabak ('geraspte' tabak) 9,5 stuiver.⁴³ Een pijp vol tabak kostte dus ongeveer één oord oftewel evenveel als een klein pintje (20 cl) dubbele caves, het beste Lierse bier.⁴⁴

Tijdens het laatste kwart van de achttiende eeuw stegen de prijzen van tabak echter tijdelijk gedurende de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783). Door de onafhankelijkheidsstrijd van de Engelse kolonies in Noord-Amerika was de aanvoer van tabaksbladeren immers sterk verstoord en bijgevolg steeg de prijs sterk.⁴⁵ Ook belastingontvangsten namen een duik, maar bleven ten opzichte van de prijsstijging relatief beperkt. Op hun hoogtepunt in 1779 lagen de prijzen twee tot driemaal hoger dan in 1774, maar de ontvangsten daalden in deze periode slechts met achttien percent. Voor een verslavend genotmiddel zonder alternatieven zoals tabak is dit niet verwonderlijk. De Brabander was in de loop van de achttiende eeuw waarschijnlijk niet alleen lichamelijk afhankelijk geworden van zijn dagelijkse pijpje of snuifje tabak. Ook in het sociale leven was tabak intussen sterk verankerd. Uit getuigenissen in gerechtelijke onderzoeken blijkt bijvoorbeeld dat het delen van een pijp in de herberg zo ingeburgerd was dat het weigeren ervan vaak aanleiding gaf tot ruzie.⁴⁶ Na het einde van de oorlog herstelden de opbrengsten zich bijgevolg opnieuw. Dat tabak nog niets aan populariteit had ingeboet, blijkt ook uit een verzoekschrift aan de Raad van Brabant uit 1787. Hierin vermelden enkele Nijvelse tabakshandelaars dat snuiftabak geen luxeproduct was, maar tot de eerste levensbehoeften gerekend moest worden en onder alle lagen van de bevolking en vooral het lage volk in trek was.⁴⁷

In 1787 brachten de akkoorden met tabakverkopers in de drie kwartieren samen 5.684 gulden op. Tabakverkopers zonder akkoord betaalden samen

36 'Il est certain que l'habitude a rendu la consommation des tabacs quasi nécessaires, qu'il n'est si petit n'y si grand qui n'en fit usage tant dans la ville que dans le plat pays, soit pour fumer ou autrement.' Geciteerd in: C. Vandenbroeke, *Agriculture et alimentation. Centre belge d'histoire rurale. Publications* (Gent en Leuven 1975) 458.

37 'La consommation [de tabac] en est tellement augmentée dans ce pays-ci, qu'il entre présentement plus de tabac dans le courant d'une année, qu'il entrait en trois avant cette époque.' Geciteerd in: *Ibidem*, 455.

38 *Ibidem*, 458.

39 Over de introductie van de tabaksteelt in de Habsburgse Nederlanden, zie: P. Lindemans, *Geschiedenis van de landbouw in België* (Antwerpen 1957) II, 282-289.

40 RAB, SvB-C, 431/4 (24 jan. 1733; 17 nov. 1735; 15 dec. 1735).

41 Roessingh, *Inlandse tabak*, 457.

42 Stadsarchief Lier (verder SALi), Oud archief (verder OA), inv. nr. 1.879 (3 jul. 1724).

43 SALi, OA, inv. nr. 1.840 (16 mrt. 1745; 13 okt. 1745).

44 E. Aerts, 'Dorst heeft een prijs: Bierprijzen te Lier tussen 1400 en 1800', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, 87 (2009) 587-644, aldaar p. 628. Uit een getuigenis uit 1761 blijkt dat men in herbergen ook voor een oord snuiftabak kon kopen. RAB, SvB-K, 1.127 (1761).

45 Roessingh, *Inlandse tabak*, 350-351.

46 J. Poukens, *Het herbergwezen te Hasselt in de 18de eeuw* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling KU Leuven 2006), 126-127; B. Deseure, "Ten respecte van de eerlijke compagnie": *Maatschappelijke plaatsbepaling van de herberg te 's-Hertogenbosch in een periode van sociale transformatie (1650-1800)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Antwerpen 2007), 31, 87.

47 'Toutes les classes de citoyens, et surtout le bas peuple, faisant un grand usage de tabac rappé.' RALN, OASN, inv. nr. 1.109 (26 nov. 1787).

2.347 gulden. Door het systeem van abonnementen mag men evenwel de ontvangsten uit akkoorden niet zomaar delen door het officiële tarief om de verkochte hoeveelheden te kennen.⁴⁸ Het was de expliciete bekommernis van de Staten om tabaksverkopers met een abonnement een voordeliger tarief te bieden dan hun collega's die de rechten per pond betaalden.⁴⁹ Voor tabaksverkopers zonder abonnement bedroeg het tarief gemiddeld 1,5 oord per pond (1 gulden was gelijk aan 20 stuiver van 4 oord).⁵⁰ Indien we veronderstellen dat het sluiten van een akkoord met de Staten voor de verkoper de helft voordeliger was dan het tarief per pond, dan geeft dit voor de kleine steden en het platteland een totale verkoop van 703.500 pond. Bij 469.000 inwoners in 1784 maakt dit 1,5 pond (0,705 kg) per hoofd.⁵¹ De totale consumptie lag echter hoger, want men rookte of snoof hier ook tabak die gekocht was in de grotere steden die vrijgesteld waren van de impost. Uit een vergelijking van de ontvangsten per hoofd in de onmiddellijke omgeving van Antwerpen met verderaf gelegen *comptoirs* blijkt dat het waarschijnlijk om aanzienlijke hoeveelheden ging (1 à 1,5 pond). Voor de kleine steden en het platteland kunnen we dus gerust een gemiddeld verbruik van minimaal een kilogram per hoofd aan het einde van de achttiende eeuw veronderstellen. Voor een pijp was twee à drie gram tabak nodig. Een hoofdelijke consumptie van één kilogram komt dus overeen met ongeveer één pijp per persoon per dag.⁵²

Tijdgenoten schatten de binnenlandse consumptie van tabak in de Oostenrijkse Nederlanden omstreeks 1760 op zes à zeven miljoen pond (drie miljoen kilogram). Dit is 1,5 kg per hoofd bij een bevolking van 1.912.000 inwoners.⁵³ Op basis van de import en export van tabak en schatting en van de binnenlandse tabaksteelt mogen we aannemen dat deze eigentijdse raming vrij accuraat was.⁵⁴ Naar hedendaagse normen komt dit overeen met ongeveer zeven filtersigaretten per dag.⁵⁵ De hoofdelijke tabaksconsumptie lag in de kleine steden en op het platteland in Brabant dus iets lager dan het nationale gemiddelde. Dat wil zeggen dat er in de grote en middelgrote steden meer tabak verbruikt zou zijn. Dankzij de ontvangsten van de stedelijke tabaksaccijnzen in Brussel en Mechelen kunnen we ons een beeld vormen van het tabaksverbruik in twee grotere steden uit de regio. In Brussel groeide de belastte omzet gestaag tijdens het eerste kwart van de achttiende eeuw: van 55.930 pond in 1696 tot 211.355 pond in 1723. Daarna was er parallel aan de bevolkingskrimp een daling tot 165.480 pond in 1746. De hoofdelijke consumptie bleef tijdens het tweede eeuwkwart evenwel constant op 1,36 kg (een verviervoudiging ten opzichte van de 0,32 kg per capita in 1696). Tijdens de tweede eeuw helft lag het hoofdelijk verbruik in Brussel volgens de accijnzen veel lager (bijvoorbeeld slechts 0,65 kg in 1782), maar de ontduiking was waarschijnlijk erg groot.⁵⁶ De ontvangsten van de Mechelse tabaksaccijnzen geven een beter beeld van de stedelijke tabaksconsumptie tijdens de tweede eeuw helft. Door het lage Mechelse tarief was er weinig bereidheid om de hoge boetes waarmee fraude bestraft werd te riskeren. Van 1740 tot en met 1750 en van 1775 tot 1793 werd de accijnzen door het stadsbestuur in eigen beheer ontvangen. Het hoofdelijk tabaksverbruik groeide tussen deze jaren van 2,2 tot 2,7 kg per jaar.⁵⁷

48 Van Buyten, 'Het brandewijn- en tabaksverbruik'; Van Der Eycken, 'Stadseconomie', 206.

49 ARAB, JBS, inv. nr. 160 (18 okt. 1786): '*Il seroit essentiel de leur présenter une alternative moins favorable, c'est-à-dire ou de s'abonner ou de se soumettre au rigueur d'une ordonnance severe pour le perception identique des droits.*'

50 Een kwart van de ontvangsten van verkopers zonder abonnement was afkomstig van de verkoop van snuif, de rest van rooktabak. RAB, SvB-K, inv. nr. 1.278.

51 P. M. M. Klep, *Bevolking en arbeid in transformatie. Een onderzoek naar de ontwikkelingen in Brabant, 1700-1900* (Nijmegen 1981).

52 Voor een pijp was 2 à 3 gram tabak nodig. C. Shammas, 'Changes in English and Anglo-American consumption from 1550-1800', in: J. Brewer en R. Porter (red.), *Consumption and the world of goods* (Londen en New York 1993) 177-205, aldaar 180.

53 Dit is het bevolkingsaantal op Belgisch grondgebied min de provincies Limburg en Luik die vóór 1795 samen het Prinsbisdom Luik vormden en dus niet tot de Oostenrijkse Nederlanden behoorden. Vandenbroeke, *Agriculture*, 457; P. M. M. Klep, 'Population estimates of Belgium, by province (1375-1831)', in: *Historiens et population. Liber amicorum Etienne Hélin* (Louvain-la-Neuve 1991) 485-507, aldaar 505.

54 J. Poukens, *Cultivateurs et commerçans. Huishoudelijke productie, consumptie en de industriële revolutie in het hertogdom Brabant (1680-1800)* (onuitgegeven doctoraatsproefschrift KU Leuven 2017) 273-277.

55 Een filtersigaret bevat, afhankelijk van het merk, ongeveer 600 mg tabak volgens de databank van *Tabaksproducten verkrijgbaar in Nederland* van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (<https://www.rivm.nl/toevoegingentabaksproducten>).

56 A. Wauters en A. Henne, *Histoire de la ville de Bruxelles* (Brussel 1845) II, 611; R. De Peuter, *Brussel in de achttiende eeuw. Sociaal-economische structuren en ontwikkelingen in een regionale hoofdstad* (Brussel 1999) 214-215, 218-221, 420-424.

57 Stadsarchief Mechelen, Oud Archief, B (Comptes), S. I, inv. nr. 415-425, 450-468. In Maastricht, een stad met een bevolking van 12.500 inwoners en een garnizoen van 4.000 soldaten, bedroeg de gemiddelde hoofdelijke consumptie in de jaren 1729-1739 en 1751-1765 respectievelijk 2,23 kg en 2,77 kg. Steegen, 'Kleinhandel', 177-181.

Besluit

De bijlagen bij de rekeningen van de Staten van Brabant vormen een bijzonder interessante, maar tot hiertoe nog weinig gebruikte bron voor lokaal historisch onderzoek. In haar zoektocht naar nieuwe inkomstenbronnen hebben de Staten met wisselend succes geprobeerd om ook genotmiddelen te belasten. De impost op thee, koffie en cacao werd in 1739 al na drie jaar afgeschaft, maar de belasting op brandewijn en tabak bleef een eeuw lang bestaan. In haar bekommernis om de imposten zo effectief en efficiënt mogelijk te innen, bouwden de Staten bovendien een bijzonder fijnmazige fiscale administratie uit. In tientallen ontvangstkantoren (*comptoirs*) inden de ontvangers (*collecteurs*) van de Staten jaarlijks de impost van tabaksverkopers en jeneverstokers en de meesten noteerden ook jaar na jaar nauwgezet hun namen en omzet of belastingaanslag. De focus van dit artikel lag op het verloop van de totale belastingopbrengsten en de schatting van het hoofdelijk tabaksverbruik. Daartoe was het noodzakelijk om nauwgezet de wijze waarop deze impost geïnd werd te reconstrueren. Lokale historici die niet terugdeinzen voor wat tel- en rekenwerk, beschikken hierdoor nu over de nodige achtergrond om deze oefening voor hun stad, dorp of regio over te doen.

Beredeneerde bibliografie

Over de globale verspreiding van tabak zijn er, vaak in het Engels, al talrijke syntheseswerken met een cultuurhistorische of antropologische insteek gepubliceerd. De kwaliteit is wisselend, maar J. Goodman, *Tobacco in history: The cultures of dependence* (Londen 1993) is origineel en goed gedocumenteerd. C. Vandenbroeke wijdt in zijn *Agriculture et alimentation*. Centre belge d'Histoire rurale: Publications 49 (Gent en Leuven 1975) een hoofdstuk aan de teelt en het verbruik van tabak in de Oostenrijkse Nederlanden. In het boek van R. De Peuter over *Brussel in de achttiende eeuw: Sociaal-economische structuren en ontwikkelingen in een regionale hoofdstad* (Brussel 1999) wordt vooral aandacht besteed aan de tabaksmanufactuur de Brouwer, in zijn tijd de grootste binnenlandse producent van tabak, maar ook verkoop, verbruik en de problematiek van de stedelijke accijnshoeffing worden behandeld. De Gentse tabaksfabrikanten zijn dan weer het onderwerp van een artikel van P. Van Heesvelde, 'Pruimen, roken en snuiven: Tabak en tabaksverwerking te Gent tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw', *Jaarboek van de Heemkundige Kring de Oost-Oudburg* 33 (1996) 31–54. E. Steegen gebruikte stedelijke accijnzen als bron voor zijn studie van de distributie en de consumptie van tabak in Maastricht ('Kleinhandel en kramers: De verkoop van genotmiddelen in Maastricht in de achttiende eeuw', *NEHA-Jaarboek* 61 (1998) 163–195). Wie zijn eigen onderzoek naar consumptie van genotmiddelen op basis van fiscale bronnen wil opzetten, kan zich oriënteren in de problematiek van belastingheffing in het verleden met de inleiding van P. Janssens, H. Verboven en A. Tiberghien, *Drie eeuwen Belgische belastingen: Van contributies, controleurs en belastingconsulenten* (Antwerpen 1990) die ook de achttiende eeuw behandelen en met verschillende artikelen van H. Coppens over de Brabantse fiscaliteit waarvan 'Brabantse belastingen in de 17de en 18de eeuw', *Eigen Schoon en de Brabander* 91 (2008) 63–90 het meest recente is. Voor een overzicht van alle soorten indirecte belastingen raadplege men het nog steeds actuele werk van G. Bigwood, *Les impôts généraux dans les Pays-Bas autrichiens: Étude historique de législation financière* (Leuven 1900).

Biografie

Johan Poukens studeerde Geschiedenis en Archivistiek aan de KU Leuven en de Vrije Universiteit Brussel. In 2017 promoveerde hij aan de KU Leuven tot doctor in de geschiedenis. Zijn proefschrift, *Cultivateurs et commerçans: Huishoudelijke productie, consumptie en de industriële revolutie in het hertogdom Brabant (1680-1800)*, werd bekroond met de Pro Civitate-prijs van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten. Sinds mei 2018 is hij postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit Antwerpen.

Bijlage 1

Kantoren ("comptoiren") voor de ontvangst van de Statenimposten in de kleine steden en op het platteland van Brabant

Onderstaande lijst werd opgesteld aan de hand van lijsten van tabaksverkopers uit de kwitanties bij de rekeningen van de impost op brandewijn en tabak.

KWARTIER ANTWERPEN

BERCHEM: Berchem, Borgerhout, Deurne, Hemiksem, Hoboken, Wilrijk.

BORSBEEK: Boechout, Borsbeek, Mortsels, Ranst, Schoten, Vremde, Wijnegem, Wommelgem.

EKEREN: Berendrecht, Ekeren, Hoven, Kalmthout, Kapellen, Lillo, Merksem, Oorderen, Oosterweel, Stabroek, Wilmarsdonk, Zandvliet.

GEEL: Balen, Dessel, Geel, Geel-Bel, Lommel, Mol, Oevel, Olmen, Oosterlo, Retie.

HERENTALS: Bouwel, Herentals, Herenthout, Morkhoven, Noorderwijk, Vorselaar, Wiekevorst.

HOOGSTRATEN: Brecht, Essen, Hoogstraten, Loenhout, Meer, Meerle, Meersel, Merksplas, Minderhout, Rijkevorsel, Wortel, Wuustwezel.

KONTICH: Aartselaar, Edegem, Hove, Kontich, Niel, Schelle.

LIER: Bevel, Emblem, Kessel, Lier, Nijlen.

PUTTE: Beerzel, Berlaar, Bonheiden, Itegem, Keerbergen, Putte, Rijmenam, Schriek, Onze-Lieve-Vrouw-Waver.

RUMST: Boom, Duffel, Reet, Rumst, Waarloos.

TIELLEN: Kasterlee, Gierle, Lichtaart, Lille, Poederlee, Tielen, Vlimmeren, Wechelderzande.

TURNHOUT: Arendonk, Baarle-Hertog, Beerse, Poppel, Ravels, Turnhout, Vosselaar, Weelde.

WESTERLO: Enderst, Herselt, Hulshout, Meerbeek, Oosterwijk, Tongerlo, Veerle, Westerlo, Zoerle-Parwijs.

ZANDHOVEN: Broechem, Oelegem, Oostmalle, 's-Gravenwezel, Sint-Job-in-'t-Goor, Westmalle.

KWARTIER BRUSSEL

ASSE: Asbeek, Asse, Asse ter Heide (Asse), Baarddegem, Essene, Hekelgem, Mazenzele, Meldert, Mollem-Bollebeek, Walstergem.

BEERT: Beert, Beringen, Bogaarden, Kestergat, Leerbeek.

BRAINE-L'ALLEUD: Braine-l'Alleud, Chenois (Waterloo), Genvil, La Hulpe, L'Hermittage, Lillois, Mont-Saint-Jean, Ohain, Ophain, Petit-Waterloo, Plancenoit, Ransbeche, Roussart (Waterloo), Smohain, Waterloo, Wauthier-Braine, Witterzée.

DUISBURG: Duisburg, Huldenberg, Leefdaal, Tervuren, Vossem.

ELSENE: Bosvoorde, Elsene, Etterbeek, Kalloo, Oudergem, Stalle, Ukkel, Watermaal.

EVERE: Diegem, Everberg, Evere, Haren, Kortenberg, Kraainem, Machelen, Meerbeek, Nossegem, Sint-Lambrechts-Woluwe, Sint-Pieters-Woluwe, Sint-Stevens-Woluwe, Sterrebeek, Wezenbeek, Zaventem.

GEMBLOUX: Bertinchamps, Chastre, Corroy-le-Château, Cortil, Ernage, Gentinnes, Grand-Leez, Grand-Manil, Léridonnes (Tourinnes), Liroux, Noirmont, Petit-Leez, Petit-Manil, Saint-Géry, Sart-lez-Walhain, Tourinnes.

GENAPPE: Aiseau, Baisy, Bousval, Céroux-Mousty, Couture-Saint-Germain, Frasnes, Genappe, Glabais, Hattain, Houtain-le-Mont, Lasne, Loupoigne, Maransart, Mellet, Promelles, Quatre Chemin, Sart-Dames-Avelines, Vieux-Genappe, Villers-Perwin, Ways.

GREZ: Bonlez, Bossut, Chapelle-Saint-Laurent, Doiceau, Grez.

GRIMBERGEN: Beigem, Grimbergen, Meise, Nieuwenrode (Meise), Strombeek.

HUIZINGEN: Alsemberg, Beersel, Buizingen, Drogenbos, Dworp, Huizingen, Linkebeek, Ruisbroek, Sint-Genesius-Rode.

KAPELLE-OP-DEN-BOS ("COLLECTE VAN CAPPELE BRUGGE"): Humbeek, Kapelle-op-den-Bos, Londerzeel, Ophombeek, Ramsdonk.

MERCHTEM: Brussegem, Buggenhout, Merchtem, Steenhuffel, Wolvertem.

NIJVEL: Arquennes, Baulers, Bornival, Celles, Familieux, Gouy-lez-Piéton, Ittre, Monstreux, Nijvel, Petit-Roelx-lez-Nivelles, Ronquières, Seneffe.

OVERIJSE: Hoeilaart, Overijse.

PUURS: Liezele, Lippelo, Malderen, Oppuurs, Puurs.

SINT-AGATHA-BERCHEM: Ganshoren, Sint-Agatha-Berchem.

SINT-PIETERS-LEEUEW: Elingen, Gaasbeek, Itterbeek, Oudenaken, Sint-Kwintens-Lennik, Sint-Laureins-Berchem, Sint-Martens-Bodegem, Sint-Martens-Lennik, Sint-Pieters-Leeuw, Vlezenbeek.

SOMBREFFE: Ligny, Mellery, Sombreffe, Tilly, Tongrenne, Wanfercée.

STRIJTEM: Gooik, Meerbeke, Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek, Pamele, Sint-Katarina-Lombeek, Strijtem, Ternat, Wambeek.

TUBIZE: Glabecq, Hennuyères, Oisquercq, Petit-Roeulx-lez-Braine, Rebecq, Tubize.

VILVOORDE: Berg, Boortmeerbeek, De Borcht, Elewijt, Epegem, Erps-Kwerps, Humelgem, Kampenhout, Melsbroek, Nederokkerzeel, Overheembeek, Perk, Peutie, Steenokkerzeel, Vilvoorde, Wespelaar, Zemst.

WALEM: Duffel, Sint-Katelijne-Waver, Walem.

WAVER: Basse-Wavre, Blanmont, Corbais, Corroy-le-Grand, Court-Saint-Etienne, Dion-le-Mont, Hévíllers, Libersart, Limal, Limelette, Mont-Saint-Guibert, Mousty, Nil-Pierreux, Nil-Saint-Vincent, Ottignies, Rixensart, Waver.

WILLEBROEK: Blaasveld, Heindonk, Klein-Willebroek, Ruisbroek, Tisselt, Willebroek.

ZELLIK: Bekkerzeel, Bollebeek-Boomgaard (tot 1731 onder Asse), Dilbeek, Groot-Bijgaarden, Jette, Kobbegem, Relegem, Sint-Ulriks-Kapelle, Wemmel, Zellik.

KWARTIER LEUVEN

AARSCHOT: Aarschot, Baal, Begijnendijk, Betekom, Gelrode, Houwaart, Langdorp, Messelbroek, Nieuwrode, Rillaar, Sint-Pieters-Rode, Testelt, Wolfsdonk.

DIEST: Diest.

GEMBOUX (STAD): Gembloux.

HALEN: Geetbets, Halen, Kortenaeken, Miskom.

HANNUT: Abolens, Avernas-le-Bauduin, Bertrée, Cras-Avernas, Grand-Hallet, Hannut, Lens-Saint-Rémy, Lens-Saint-Servais, Ligny, Moxheron, Petit-Hallet, Poucet, Villers.

JODOIGNE: Autre-Eglise, Bomal, Dongelberg, Enines, Folx-les-Caves, Geest-Gérompont, Glimes, Gottechain, Grand-Rosière, Hédenge, Herbais, Hottomont, Incourt, Jandrain, Jandrenouille, Jauche, Jauchette, Jodoigne, Jodoigne-Souveraine, Lathuy, Libertange, Lincen, Linsmeau, Longueville, Malèves, Maret, Marilles, Mélin, Molembais-Saint-Pierre, Mont à Jauche, Noduwez, Offus, Opprebais, Orp-le-Grand, Orp-le-Petit, Pellaines, Perwez-le-Marché, Perwez-le-Mont, Petit-Rosière, Piétrain, Piétrebais, Piétremau, Ramillies, Roux-Miroir, Sainte-Marie, Sainte-Marie-Geest, Saint-Jean-Geest, Saint-Rémy-Geest, Thorembais-les-Béguines, Thorembais-Saint-Trond, Thorembisoul, Wastines.

LEUVEN (PLATTELAND): Bertem, Bierbeek, Blanden, Buken, Egenhoven, Hamme, Heverlee, Herent, Holsbeek, Korbeek-Dijle, Korbeek-Lo, Kortrijk-Dutsel, Lovenjoel, Lubbeek, Neerijse, Nethen, Oud-Heverlee, Ottenburg, Pellenberg, Sint-Agatha-Rode, Sint-Joris-Weert, Tildonk, Veltem, Wezemaal, Wilsele, Winksele.

MEERHOUT: Meerhout, Vorst.

SCHERPENHEUVEL: Bekkevoort, Molenbeek, Scherpenheuvel, Tielt, Wersbeek.

TIENEN: Binkom, Boutersem, Budingen, Bunsbeek, Dormaal, Glabbeek, Goetsenhoven, Gussenhoven, Hakendover, Hamptiau, Hoelede, Kapellen, Kerkom, Kersbeek, Kiezegem, Kumptich, Laar, Landen, Meensel, Meldert, Neerhespen, Neerheylissem, Neerlanden, Neerlinter, Neervelp, Neerwinge, Opheylissem, Oplinter, Opvelp, Orsmaal, Outgaarden, Overhespen, Overwinge, Raatshoven, Roosbeek, Sint-Joris-Winge, Sint-Martens-Vissenaken, Sint-Margriete-Houtem, Sint-Pieters-Vissenaken, Tienen, Verrijck, Waasmont, Wever, Willebringen, Zuurbemde.

WERCHTER: Haacht, Rotselaar, Wakkerzeel, Werchter.

ZICHEM: Zichem.

ZOUTLEEUW: Zoutleeuw.

Bijlage 2

Opbrengst (in Brabantse gulden) van akkoorden met tabaksverkopers, kwartieren Antwerpen, Brussel en Leuven (1726-1792)

Jaar	Antwerpen	Brussel	Leuven	Inv. nr.
1726	441			1237 (A)
1727	762			1238 (A)
1728	725			1239 (A)
1729	644			1240 (A)
1730	570	758		1241 (A), 1172 (B)
1731	545	894		1242 (A), 1173 (B)
1732	528	880		1243 (A), 1174 (B)
1733				
1734	659	831		1245 (A), 1176 (B)
1735	630	895		1246 (A), 1777 (B)
1736	598	1131		1247 (A), 1178 (B)
1737	632	1158		1248 (A), 1179 (B)
1738	591	1187		1249 (A), 1180 (B)
1739	538	1160		1250 (A), 1181 (B)
1740	493	1182		3230 (A), 3222 (B)
1741	498	1132		3231 (A), 1182 (B)
1742	488	1134		3232 (A), 3223 (B)
1743	476	1179		1251 (A), 3224 (B)
1744	490			1252 (A)
1745	493	1564		1253 (A), 1184 (B)
1746	424	1420		1254 (A), 3225 (B)
1747	439	1693		1255 (A), 3226 (B)
1748	203	1755		1256 (A), 3227 (B)
1749	615	1756		1257 (A), 3228 (B)
1750	628	1920		3233 (A), 1185 (B)
1751	667	1952		3234 (A), 1186 (B)
1752	786	1987		3235 (A), 1187 (B)
1753	796			1258 (A)
1754	802			3236 (A)
1755	811	1982		3237 (A), 1190 (B)
1756	840	2247		3238 (A), 1191 (B)
1757	821	2221		3239 (A), 1192 (B)
1758	853	2177		3240 (A), 1193 (B)
1759	846	2410		3241 (A), 1194 (B)
1760	827	2976		3242 (A), 1195 (B)
1761	849	2796	933	3243 (A), 1196 (B), 1127 (L)
1762	857	2854	924	3244 (A), 1197 (B), 1128 (L)
1763	943	2812	941	3245 (A), 1198 (B), 1129 (L)
1764	947	2844	948	3246 (A), 1199 (B), 1130 (L)
1765	890	3016	980	3247 (A), 1200 (B), 1131 (L)
1766	885	3056	905	1259 (A), 1201 (B), 3212 (L)
1767	874	3446	939	1260 (A), 1202 (B), 3213 (L)
1768	888	3547	863	3248 (A), 1203 (B), 3214 (L)
1769	884	3327	899	3249 (A), 1204 (B), 3215 (L)
1770	852	3210	869	1261 (A), 1205 (B), 3216 (L)
1771	891	3228	880	1262 (A), 1206 (B), 3217 (L)
1772	899	3401	924	1263 (A), 1207 (B), 3218 (L)
1773	911	3249	950	1264 (A), 1208 (B), 3219 (L)
1774	911	3129	894	1265 (A), 1209 (B), 1132 (L)
1775	862	3168	851	1266 (A), 1210 (B), 1133 (L)
1776	888	3083	790	1267 (A), 3229 (B), 1134 (L)
1777	867	3007	732	1268 (A), 1211 (B), 1135 (L)
1778	786	2790	644	1269 (A), 1212 (B), 1136 (L)
1779	753	2787	697	1270 (A), 1213 (B), 1137 (L)
1780	755	2905	730	1271 (A), 1214 (B), 1138 (L)
1781	733	2985	777	1272 (A), 1215 (B), 1139 (L)
1782	645	2963	789	1273 (A), 1216 (B), 1140 (L)
1783	536		815	1274 (A), 1141 (L)
1784	415	2806	828	1275 (A), 1217 (B), 1142 (L)
1785	328	2644	886	1276 (A), 1218 (B), 1143 (L)
1786	322	2656	786	1277 (A), 1219 (B), 1144 (L)
1787	1192	3244	1247	1278 (A), 1220 (B), 1145 (L)
1788	1192	3087	1147	1279 (A), 1221 (B), 1146 (L)
1789			557	1147 (L)
1790		2114	762	1222 (B), 1148 (L)
1791	442	2385	871	1282 (A), 1223 (B), 1149 (L)
1792			839	1150 (L)

In 1732/33 (Brussel en Antwerpen), 1744/45 (Brussel) en 1753/54-1754/55 (Brussel) werden afwijkende inningsmethodes toegepast. Door oorlog en revolutie werd de impost niet of slechts gedeeltelijk geïnd in de jaren 1747/48 (Antwerpen), 1788/89 (Antwerpen, Brussel en Leuven), 1790/91 (Antwerpen) en 1791/92 (Antwerpen en Brussel). Voor het jaar 1782/83 ontbreken de kwitanties voor Brussel.